

Lapkókat olvasok...

(Tempevölgy 2014/3; a Kontextus Műhely összeállítása)

Kereken két esztendő leforgása alatt harmadszor kerül kezembe az idén VI. évfolyamában tartó *Tempevölgy* folyóirat – alcíme szerint a „kultúra, művészet, tudomány” területeiről közlő szemle, kiadja a Balatonfüred Városért Közalapítvány – egy(-egy) friss száma. (Mondják, az írók újabban csupán azokat a folyóiratszámokat olvassák el, amelyekben maguk is szerepelnek, a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztőjéről azonban talán más is elhihető.) Az eltelt idő alatt jelentős részben kicserélődött a szerkesztőség; az ugyan kezdettől fogva változatlan főszerkesztő, *Praznovszky Mihály* mellett már 2013-ban ott találtam a magas szinteken kulturális tisztviselőként tevékenykedő *Cserép Lászlót* mint „vezető szerkesztőt” (nem feltétlenül szokványos, vagy a napilapoknál ismerős funkció-megnevezés ez), 2014-től kezdve pedig *Tóbiás Krisztián* a felelős szerkesztő. Alighanem az utóbbi(ak?) tevékenysége nyomán érezhető újabban valamelyes elmozdulás.

Ennek egyik jele rögtön az, hogy 2014-ben a folyóirat kiadását biztosító településhez kötődő Salvatore Quasimodo Költőverseny teljes díjazotti mezőnyének verse olvasható mindjárt az eredményhirdetéssel egy időben megjelenő lapszámban. A korábbi évek során ebben a megtiszteltetésben csak az emlék- és a különdíjas vers(ek) szerzői részesültek, míg a több százas mezőnyből mindössze oklevéllel kiemelt munkák később kerültek sorra. (Igaz ugyan, hogy régebben a két fő elismerést megkapó szöveg olasz fordítása is olvasható volt a negyedévenként megjelenő lap őszi számában, míg 2014-ben ez hiányzik. Noha külön „Műfordítás” rovat található a folyóiratban; a felelős szerkesztő születési kultúrtájának egyfajta leképződéseként éppen *Rajzli Emese* átültetés-részletével, *valakitől*, akit Magyarországon nem ismernünk – nos, a szerkesztés felelőssége, hiszen nem közölnek róla, akárcsak többi alkotójukról sem, újabban, életrajzi jegyzetet, míg korábban ezt megtették. Persze, ott van az Internet... Igaz, ha minduntalan a Világhálóra hagyatkozunk, minek bármiféle tudásanyagot magunkkal görgetnünk?! Ugyanakkor: a Márai Sándort lengyelre fordító *Teresa Worowska* „műfordítói vallomásai” szintén olvashatók a lapszámban, amely összefüggésben bőségesen elegendő, hogy legalább Márairól tudjunk, kicsoda... Amihez eme bőséges terjedelmű fejtegetések nem keveset tesznek hozzá!)

A szerkesztési gyakorlat (s a mögötte feltehető elvek) változásának másik jele a számot nyitó szépirodalmi blokk tagadhatatlanul elkezdődő kilépése a XIX. századi, talán reformkori típusú literalitás (literátusság? akkurátusság?!) univerzumából. Az ennek mintegy rekvizitumait felmutató, efféle reminiscenciákat megszólaltató, gyakran csupán muzeális értékű munkálkodás, a szűkebb körű regionalitás valamint az esetlegesség, a szerzőkapcsolati véletlenszerűség „preferenciáinak” alapzatán végrehajtott közlési gyakorlatból. – Ámbátor a régebbi rovatállapot nem egy alkotója átöröklődni látszik az újba is... De még önkontextusa, „hangköre” is más immár ezeknek is, nem beszélve még akkor az egyéb elemek, irodalmi-kulturális „biodíszletek” által körjük-melljük szervezett összefüggésrendről!

Az átalakulás harmadik és legmarkánsabb jele azután, hogy az értekező rovatok („Tanulmány”; „Könyv”) módszeressége, tudományossága igen észrevehetően megugrott egyszeriben, mégpedig – nem eléggé üdvözölhető módon – a korszerű elméletiség jegyében és erőterében mozogva. Ezen a területen üdvös a régi munkatársak közül *Madarász Imre* szerepeltetése – mondhatjuk: *nach wie vor* –, aki ezúttal egy italianisztikai sztereotípiákat felvonultató és kiértékelő szakmunkát, Sztanó László *Taljánok, olaszok, digók* című, frissen megjelent művét veszi górcső alá, a tőle megszokott alapossággal és elmélyültséggel. Nem tudni, a riportszerű interjú irányába hajlított kötetbírálat vagy amolyan ’kötet-apropó’, amelyet az *Új Forrás Könyvek* 51. darabjának szerzőjével készít *Szegedi-Szabó Béla*, mennyire értendő elsődlegesen a szépirodalmi blokkban szereplő komoly alkotó, Jász Attila afféle kíséroranyagaként (mint köztudott, ő az *Új Forrás* főszerkesztője), vagy mennyire a felelős szerkesztő szűkebb származási pátriája, a Vajdaság személyi kapcsolatainak „esetlegessége” szervezi ezt az anyagot (is) a lapszámba? Ez utóbbi feltevés – ami különben korántsem utalna feltétlenül problémás anyagszerveződési gesztusra – akkor igazolódna, ha Szegedi-Szabó Béla közlő azonos lenne azzal a *szögedi szabó béla* avantgarde szerzővel, aki az *Új Symposion*ban valaha rendszeresen publikált... Nem fürkesszük annyira. Sokkal inkább örülünk annak, hogy a módszeres tanulmányok olyan anyagokat kínálnak, amelyekben például Shakespeare „forgatókönyvíró” gyanánt mutatkozik meg előttünk, illetve Bródy Sándor színházáról olvashatunk. Az igazi élményt azonban a *Kontextus Műhely* hat anyagból álló összeállítása kínálja.

„A Kontextus Műhelyt – indul a bevezető – Elekes Dóra, Mészáros Márton, Neszlár Sándor és Zsille Dóra egyetemi hallgatóként alapították tanárjukkal, Hansági Ágnessel 1999 decemberében a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán azzal a szándékkal, hogy nyitott fórumot teremtsenek a kortárs magyar irodalom új fejleményeinek a megvitatására. A műhely célja azóta is, hogy a kortárs magyar irodalom és az

irodalomtudomány iránt érdeklődőket segítse a tájékozódásban. A 2007-ig rendszeresen szervezett felolvasásokon Bánki Éva, Esterházy Péter, Háy János, Kollár Árpád, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Petróczi Éva, Poós Zoltán, Varró Dániel volt a Műhely vendége. A műhelyszemináriumokon Bónus Tibor, Ferenczi László, Kékesi Zoltán, Kulcsár-Szabó Zoltán, Lator László, Lőrincz Csongor, Szirák Péter tartottak előadást. 2007 óta a Műhely munkáját a kritikai műhelyszemináriumok határozzák meg: az élő irodalom szövegeinek olvasása alkalmat kínál a szövegértelmezési stratégiák és a kritikaírás elsajátítására. A műhelyben eddig közel harminc diákköri dolgozat született, a nyolc helyezésből négy első. Az egykori műhelyesek közül többen aktív tagjai az irodalmi, művészeti, tudományos életnek, sikeres középiskolai tanárok. A Kontextus Műhely munkáját 2006 óta Mészáros Márton és Hansági Ágnes irányítja. Jelen válogatás – zárul a bevezető – keresztmetszetet kíván nyújtani a műhelyben folyó munkáról, időben és tematikusan egyaránt, az egykori alapítók írásaitól a közelmúlt és a jelen műhelyeseinek munkáiból is válogatva. (A szövegeket Hansági Ágnes válogatta.)”

Az összeállítás egyébként szellemes szépirodalmi anyaga után – melyet azonban átugrom (ha nem is az olvasásban, de a „kiértékelésben”) – Mészáros Márton *Néma olvasás, hangos olvasás a reformáció gyakorlatában* című írása következik (41-46. l.). A KRE BTK jelenlegi adjunktusa tulajdonképpen nem kevesebbet tesz, mint egy, az utóbbi időszakban Magyarországon is érdemlegessé lett mediális vizsgálódásokhoz tartozó eszmefuttatást hajt végre, éspedig (egyszersmind) kulturális-vallástörténeti perspektívába helyezkedve. Ehhez választott kiinduló periódusa a kora újkor, amely döntése a szerzőnek logikusan játssza fel a humanizmus, reformáció emblematikus címkéit, címszavait, s a könyvnyomtatás technicitásának kérdéseit, kihívását. Mindjárt értekezésének indításakor magától értődő természetességgel, ugyanakkor aktualizáló érvénnyel, izgalmasan vonja be olvasóját – egy csapásra! – abba az összefüggésrendbe Mészáros Márton, amely lényegében máig, a mi életkorszakunkig is érvényes (pontosan ezért is annyira izgalmas!), csak éppen azt nem döntheti el a kutatás olyan könnyen, hogy: pontosan mióta is... „Az egymást kiegészítő médiumok feltételezése láthatóan ellentétben áll azokkal a koncepciókkal, amelyek a hallás kultúrájából a látás kultúrájába történő váltást éles határokhoz [...] igyekeznek kötni. Noha a váltás maga rendkívül nehezen ragadható meg, és pontos korszakolása is problematikus, számos kutató vélte saját kutatási korszakában megtalálni a váltás kezdő- vagy végpontját. [...] minden bizonnyal Walter J. Ong rendkívül nagyhatású elméletét kell kiemelnünk, amely nem csupán akusztikus-vizuális, [...] orális-szkriptuális változás társadalmi hatásait hangsúlyozza, de egyszersmind reformáció és könyvnyomtatás összekapcsolhatóságának is állatorvosi lova.”

Mint arra a szerző, Ong nyomán, alaposan felhívja a figyelmet: nyomtatott szöveg és kézírás egyként vizuális meghatározottsága (és meghatározósága) nem téveszthet meg minket a kétféle írásrendszer tudatra gyakorolt hatását illetően, amely bizony nagyon is eltérő. Hiszen „[a] kézírással leírt betűk nem léteznek az írás aktusa előtt, tulajdonképpen mindig az írás folyamatában, azzal egyidejűleg jönnek létre, a betűírás nyomtatása esetében viszont a szavak olyan elemekből állnak, amelyek már az írás előtt is léteztek: »a nyomtatás tehát sokkal erőteljesebben sugallja, hogy a szavak dolgok, mint az írás valaha is tette.«”

Ezen a ponton bizonyos Balogh József 20. század elején megalkotott elmélete ásódik elő. Balogh bőséges, átgondolt „adalékokat” szolgáltatott a hangos/csendes olvasás valamint az írás/nyomtatás egymáshoz fűződő viszonyához és viszonylataihoz. Miként azt Mészáros Márton – egynéhány teoretikus közvetítőn keresztül – élénk szűri tőle: „»A könyvsajtó egyfelől a betűk tisztaságával, a szóképek szabályos elhatárolásával és a terhes középkori rövidítések kiküszöbölésével lehetővé tette a gyors és könnyű olvasást, másfelől az olvasmányok eladdig hallatlan tömegével sietős és felszínes olvasásra sarkalta az olvasót. Az olvasásnak oly gyakorlata fejlődött ki, amellyel az olvasó hangja már egykönnyen nem birkózhatott meg. Talán e feltevés irányában kell az olvasás elnémulásának magyarázatát keresnünk; a mai olvasás ilyként kapcsolatos az írás-olvasás mechanizálódásával.«” Hosszan idéztem ezt az elméleti ősgyöngyszemet, akárcsak maga Mészáros Márton. Aki azután, a saját gondolatmenetének megfelelően, vallási-mediális irányba hajlik vissza: „az a törés, amely ezzel bekövetkezett, sok tekintetben a reformáción belül is húzódott, és olyan ismert ellentétpárokban látszik megragadhatónak, mint a »logosz vallása« vs. »Bübbosz vallása«, a »fül Bibliája« vs. »szem Bibliája« vagy a »szóbeli egyház« vs. »nyomtatott egyház.«” Tudniillik katolicizmus vs. reformált egyház.

Teszem hozzá már én, ám korántsem azért, mivel esetleg személyes ellenszenv vezetne a katolikus intézményesség vagy annak egyes képviselői irányában... Ám ha az *ökuméné* által már nem annyira hangsúlyozott felekezeti elkülönülés illetve a keresztény vallások történetileg feltétlenül rekonstruálható ’kognitív elkülönződése’ esetleg túlságosan éles distinkciókat látszik már eredményezni számunkra itt, vagyis a kora újkor Európában, forduljunk oda megint közvetlenül a mészárosi vonalvezetéshez! Hiszen azt sem éppen kevés elfogadnunk az Úrban és a hallott érveléstől az írott bemutató irányába megtörtént váltás (súlyponteltolódás?) összefüggésében, miszerint: „Az a feltételezés, mely szerint a különböző kommunikációs formák [...] egyszersmind különböző gondolkodásmódot feltételeznek (vagy eredményeznek), amely azután társadalmi változásokhoz vezet, természetesen nem újkeletű, és nem is csupán a koraújkor mediaviszonyok vizsgálatában került kulcspozícióba.” Nem,

nem újkeletű, azonban MOST, (*megint*) egyszer legalábbis, új megismerési formák, korábban alig is elgondolható logikai kapcsolódások, az addigiakhoz képest más „mentális struktúrák” keletkeztek ilyenféleképpen. Aminek megvoltak az adekvát pedagógiai szerkezetei, applikációi, leágazásai és elágazásai. Amelyeket lehetne részletezni, fontosabb azonban annak az átfogó megállapítása és leszögezése, hogy mindezen hatások mögött lényegileg a kálvini reformáció húzódik meg.

Ez Mészáros döntő megállapítása, természetesen úgy megfogalmazva, (a)hogy az az ongi elmélet rekonstrukciójának szerves részét tudja alkotni – felidézés illetve önállósuló gondolkodás egyensúlya az értekezői tárgyalásban! Amihez rögtön kapcsolódik az egyéni kezdeményezés készítése: „Hogy a nyomtatás által indukált mentális mintázatok hatása a tankönyveken kívül is szignifikánsan kimutatható-e a reformátorok szövegeiben, gondolkodásában, esetleges későbbi vizsgálatok tárgyát képezheti.” A hipotézis egyben bizonyos mértékű kételyt is tartalmaz, ami már átvezet Ong elméletének kritikusaikhoz a tárgyalásban: Hotson és Wolf felvetéseit szintén bemutatja szerzőnk. A különböző olvasástípusok és azok hatása tekintetében pedig „a legfinomabb mintázatú modell”, Jean François Gilmont rendszere is terítékre kerül, „aki szerint [...] a kora újkorban több olvasásmód is élt egymás mellett: a néma olvasás, a magányos félhangos olvasás, a szűk körű felolvasás és a liturgikus olvasás, amelynek során a hívek a saját könyvükben a szemükkel is követik az elhangzó szöveget [...]. A követendő olvasásmódról egyrészt a kiadói instrukciók adtak felvilágosítást, másrészt a könyv fizikai jellemzői is determinálták azt: a folio formátum értelemszerűen csak könyvállványról volt olvasható, míg a sexadecimo köteteket az olvasók mindig maguknál tarthatták.”

Legalább annyira pikáns, mint amennyire kultúratörténeti gyökerezettséggel rendelkezik az a momentum, amikor (és ahogyan) Mészáros Sándor végül Katz és Lazarsfeld „kétlépcsős kommunikációs elméletére” utal, amely az olvasás módozatainak horizontjában nem kevesebbet különböztet meg, mint az olvasás képessége szerinti csoport-rétegződést. Ennek megfelelően könnyű belátni, hogy „az olvasni nem tudók” számára nyilván „literátus véleményformálók közvetítették az írott szövegek üzeneteit”. Ami természetszerűleg hozta magával a véleményformálók lehetséges illetve nagyon is kínálkozó úgynevezett „kapuőri” szerepét. „A véleményformáló csupán a véleményét fejezi ki, és hatása a közösségen belüli elismertségétől függ, a kapuőr viszont az a személy, aki hatalmi pozíciójánál fogva képes direkt és megkerülhetetlen módon szabályozni az információ áramlását. Feladata tehát nem korlátozódik az információ továbbadására, fontosabb, hogy a nem kívánatos információk terjedését megállítsa.”

És ezen a ponton világlik ki teoretikusság s (jófajta) felekezeti 'érdek-esség' összekapcsolódása, pikáns-vagány szimbiózisa Mészárosban. A még ifjúnak mondható irodalmár és kultúrahistorikus olyan „srácként” mutatkozik meg, aki éppen annyira merész posztmodern teoretikus fiatalember (a képzett és elmélyült fajtából), mint amennyire (reformált) egyházának – a Megreformálni Szükséges Volt Egyháznak! – védelmezője is. Legfőképpen abban az értelemben, hogy annak hittechnikáit kogníciós-kommunikációs bázison megalapozottan alátámasztani képes – tudománya óhatatlan áttételességén, közvettségén: *medialitásán* keresztül (ezúttal). Ami azonban az ugyanilyen képességek közvetlen érvényesülési lehetőségeire is ráváll nála! Ennek megvilágítására lássuk teljes zárópasszusát!

„A katolikus egyház a reformáció korai szakaszában [...] kapuőrökként tekintett saját papjaira. (E funkció leglátványosabb intézményesülése a tiltott könyvek listája, az *Index*.) A kapuőr azonban csak akkor működhet sikeresen, ha a kommunikációs hálózat nagy hányadát tudja uralni, alternatív kommunikációs csatornák pedig nem állnak rendelkezésre. A római oldal évszázados médiafölényének tudatában láthatóan nem ismerte föl, amit Luther igen, hogy a könyvnyomtatással kommunikációs helyzete radikálisan megváltozott: a nyomdahálózatok megjelenése idején ugyanis, egy több évtizedig tartó periódusban, az új média szabályozása egyszerűen nem volt hatékonyan megoldható, így ezen időszak médiaviszonyait sok tekintetben jobban jellemzi az internetes kommunikáció ellenőrizhetetlensége, mint a későbbi századok szigorú szabályozottsága. A katolikus papok pedig éppen ebben a kapuőri pozícióban látszanak látványosan kudarcot vallani. Mindez pedig arra utal, a reformáció legjelentősebb kommunikátora, Luther nem csupán azt érthette meg, hogy a nyomtatáson keresztül összehasonlíthatatlanul több befogadóhoz juttathatja el üzenetét, hanem azt is, hogy a kommunikáció valódi irányításához magukat a kommunikációs csomópontokat: első lépésben a nyomdákat, második lépésben pedig az olvasni tudó véleményformálókat kell elérnie, neki magának pedig az így létrejövő kommunikációs hálózat középpontjává kell válnia.”

Annyira érvényesnek érzem ezeket a gondolatokat, hogy természetességük érzékelése mellett egy kicsit meg is döbbenek. Annyira, hogy magát a Kontextus Műhely összeállításának vizsgálatát is meg kell szakítanom most. Később folytatom majd. *Egy kis szünet következik a mesében.*